

९६
८ (A)

"अथ"

१६
४ (A)

ग्रन्थनामः-

"मित्यात्वानुमानखण्डनविवरणम्"

(तृटितम्)

कर्तृनामः-

"जयतीर्थभिक्षुः" Jaitirtha Bhikshu

विषयः-

"द्वैतवेदान्तशास्त्रम्" Dvaita Vedanta Shastram

10/8 Mitya tva nu Manakhandana Vivaranam

अचिं
२॥

२७०१०

2

सप्रतिपत्तग्रहणेन साध्यविकलत्वादिरुच्यते दोषैश्च निगमोपि नूतनः
स्यात् इति ॥ रुक्मिणस्ततमिहैव नोक्तं ॥ यद्यपि पत्रेण स्वार्थे पंचावयव
मप्रयो गोस्वविहित इति तथैवानुवादो युक्तः तथापि उपनयनिगमनयो
न साधनो गतात् ॥ अनेन वादाहतापि नास्तीति सूचयितुं व्यवयवानुवादः ॥
तच्चान्यत्रोपपादितं ॥ एवं चानुवादे नैनाधिकं नाम निग्रहस्थानमपि स
चित्तं भवति ॥ एवं सन्तदितमनुमानं दूषयिष्यन् प्रथमप्राप्तलोकाव
स्थितिं श्रयदोषमाह ॥ ॥ इत्युक्तैः समागतो भावादाश्रयारिपक्षः पक्षः ॥
इति मायानादिनोक्तेन कथमिति रोषः ॥ अत्राहोहादिवन् अरिपक्ष
माश्रयोयस्यासावाश्रयारिपक्षः पक्ष इति तदेकदेशः ॥ साध्यधर्मो ल
क्ष्यते ॥ अथ नास्य सप्यर्थे बहुव्रीहिनिमित्तमुक्त्यर्थ एव पक्षराष्ट्रः उक्त
इत्यनेनोक्तिनिमित्तं दूषणमिति सूचयतां नुक्तो पालोच्यते ॥ पत्रेण प्रप
कास्यतस्यासाधनादिति निरस्तं भवति ॥ ननु समागतो भावादि ति हे
तुः सिद्धश्चेत् सिद्धं पत्रस्यापि न तत् ॥ किमप्रसिद्धं विरोध्यतामिति

॥११२॥

भवति ॥ अत्र सिद्धश्चेत् तथापि ॥ अत्र सिद्धांशमवस्थाधराभावात् ॥ नैव ॥
यदि सगदभावात् साध्यते ॥ तदा सगतोऽभावात् साध्यधर्मस्याश्रयारि
पक्षः स्यात् ॥ ततश्च विरोध्याभावादि विरोधभावरतिमतेनार्थे बाधितः
स्यादित्येव पत्रोक्तं कृतेन पत्रस्य दोषो दूषणं नान् ॥ मिथ्यापदेन किमस्य
दुष्यते उक्तान्यस्ति मपीति विकल्पेनोपक्रमान्नलक्षणप्रसंगः ॥ शिष्याणां
कथाक्रमश्चाक्षणाथं विकल्पः ॥ अथ नासगतोऽस्य प्रतिसत्तातेऽपरि
ध्यांतमनेनाचष्टे ॥ तथा हि ॥ पक्षः प्रतिसत्तार्थः प्रपंचस्यास्य लक्षणस्य
माश्रयारिपक्षः ॥ आश्रयारिपक्षोऽस्य तदाश्रयेण कथाप्रवृत्तेः तस्मिन्
सिद्धः तद्विहित इति यावत् ॥ कुतः ॥ समागतो भावात् भावत्वेनास्य द्विलक्षण
तात्वेन पत्रेणोक्तो दोषो दिति ॥ स्यादेतत् ॥ नवयमिथ्येसंतासं त गगद
रुमस्य प्रपंचमचक्षते ॥ येन साध्यधर्मस्याश्रयारिपक्षेन परिपक्षो
क्तो वा स्यात् ॥ किं त्विति वचनीयमेवेत्यत आह ॥ अतिवचनीया सिद्धे न
सिद्धं विरोधः ॥ पक्ष इत्यनुवर्तते ॥ ॥ अत्र पक्षराष्ट्रे तदेकदेशोऽपि

३

मिथिपचेलक्ष्यते॥ अत्र सिद्धिर्ह्यविशेषा यस्मिन्निमित्तमुक्तार्थोवा॥ अत्रि
मिचनीयस्यलु निर्वचनानर्हमुच्यते॥ नचतस्मादेतदनुमानादिपक्षः॥
सर्वस्यापिनिर्वचनार्हत्वात्॥ अन्यथास्वभावात्तत्कृतत्वात्स्यात्॥ अतोनि
ध्यापदेनविमतस्यानिर्वचनीयतामिधानेपक्षोऽप्रसिद्धविशेषणोत्त
वति॥ अयमिहपिबचननिमित्तोदोषइतिशतव्य॥ ननुसदसद्वैल
क्षणमेवमिध्याल्लक्षणेनासत्त्वं॥ एतदेवनिर्वचनीयत्वंनाम॥ ननुसर्व
थानिर्वहितानर्हत्वेव॥ अतोनेकदोषइतितत्राह॥ सदसद्वैलक्षण्यमि
ध्यालेसिद्धसाधनता॥ ॥ प्रतिसादूषणप्रस्तावात्साधनत्वाद्येन
भावसाधन॥ कृत्वासाधनत्वेहिहेतुविशेषणार्हत्वात्॥ सदसद्वैल
क्षण्यमिध्याल्लक्षणीयमात्रेहिप्रतिपक्षद्विलक्षणसहितलक्षण
तिप्रतिसाधयिष्यात्॥ तत्रासद्विलक्षणव्यपचरस्यप्रतिपक्षीकृतमेवे
तिरिद्धसाधनताभवति॥ ननुसद्वैलक्षण्येणसहासद्वैलक्षण्यमत्र
साध्यतेतत्कथमेषदोषइति॥ नैव॥ नहिप्रिद्धसाधनसिद्धेनसहस
धनतामश्लक्ष्यमवति॥ सद्वैलक्षण्यमिध्याल्लक्षणसाधनता

विशिष्टा

॥३॥

ददोषइतिचेत्॥ अतथापिसिद्धसाधनत्वेव॥ सकोचिसदतनाद्वैलक्ष
ण्यामीकानात्॥ सदसद्वैलक्षण्यनामसदसत्त्वानाश्रयत्वमितिचेत्॥ त
थापिसिद्धसाधनतामिहाना॥ सत्त्वंसुखावस्थप्रपञ्चस्यसदसत्त्वा
नमीकानात्॥ प्रत्येकमुपयाश्रयत्वमितिचेत्॥ तथाप्यसत्त्वानाश्रयत्वे
नसिद्धसाधनतातादवच्छेपः॥ विशिष्टसाधनताददोषइति॥ चेत्॥ न
थापिदेशकालपरिच्छिन्नेषुधरादिषुभवत्वाश्रयणेनसिद्धसाध
नत्वेवेति॥ अथैवमूयात्॥ यादृशसदसद्वैलक्षण्यसद्वैलक्षण्यमत्र
वृत्तामिध्याल्लक्षणम्॥ तत्राप्येतदेवोक्तम्॥ तथाहि॥ सदसद्वैलक्षण्य
मिध्याल्लक्षणीयमात्रेणसिद्धसाधनता॥ अत्रसिद्धविशेषण
ताभवतीति॥ एतच्चदोषतन्मुदसिप्रस्तावेनक्ष्यात्॥ सर्वत्रासद्वैलक्ष
ण्यसाधनत्वेवमर्थः॥ ससन्निवेकस्यमिध्याल्लक्षणत्वावस्थसाध्यता
तोक्तदोषइतिचेत्॥ न॥ सत्त्वानाश्रयत्वेकांगीकावेणसिद्धसाधनता
त्॥ सत्त्वानाश्रयत्वेसत्त्वविवक्तत्वमितिचेत्॥ नैवसत्ता॥ अथ

१॥

५

यथा बंध्यासु ते वक्ता ने ति॥ अन्यथा च न च न व्याधातादि दोषप्रसंगः
 किमु अन्यत्र हानसतः प्रपंचस्येति॥ तदनुपपन्नं॥ तथा सति प्रपंचस्य
 आनतानि कस्य तास्वीकृतं नैव प्रसंगम्॥ निषेधप्रसंगतो व्याश्र
 यत्वे विषयप्रतिरुक्तास्मान्स्यात्॥ नहि विधिनिषेधयोर्वस्तुत्वे कस्मिंश्चिदे
 व॥ एतेन स्वायत्ताभावस्य मानाधिक्यनणतया प्रतीयमानत्वं निश्चाल
 मिति निरस्तं॥ तदेतदपास्ततास्य निर्वचनीयत्वात्॥ न बहिर्भूतमि
 ति ननु च गगरी कृष्णदुर्धितं॥ न च भाषासिद्धिजनकं न दोषः॥ पक्षेपि
 तथांगीकृतं॥ नित्यं पाठ्यमप्याश्रय एवेत्युक्तं वा॥ तत्रार्थतदुक्तं वर्यं॥
 इत्यं॥ यद्यपि पक्षे वै व्यासमात्रेण तथागतस्मृत्युत्पत्तयो ह॥ तथापि
 न सौ तत्तिष्ठान्तः॥ तथा सति नित्यं पाठ्यस्यापि प्रतीत्यं गोकारप्रसंग
 त्॥ प्रपंचस्य व्यावहारिकस्य तास्वीकृतं नैव प्रसंगम्॥ पक्षेऽप्येति॥ प्र
 तिसानि ता कृत्वा न तत्र हेतुनिर्वासावस्य न॥ तत्रादौ लिङ्गदर्शनं॥ त
 ते व्याप्तिरिति॥ अथानस्य विचारः॥ ततो ननु निमित्तिनितिते नैव क
 रणहेतुता तास्वीकृतिरप्यत्र असिद्ध्येतावदेव॥ ॥ इत्युक्ता

॥५॥

कादरेष ह्ये हेतुः॥ ॥ हेतुनिमित्तदर्थो लिङ्गमुच्यते॥ पक्षेऽपि हेतुतया
 अधीयमानत्वं वा स्य हेतुत्वं॥ ननु वास्तवमिति न व्याधातादर्य
 बहिपत्रेण विषयादिप्रपंचस्य न तावत्समं गीकर्तुं शक्यं॥ तत्रा
 त्पत्यस्य न जाननैकोक्तिरुक्तप्रसंगम्॥ अवक्तव्यता नासिद्धिप्रस
 ङ्गे॥ अतः स दस्येनेति वाच्यं॥ तथा च दूरपलाभा वादीस्य ह्ये हे
 तुः॥ स्यात्॥ मानसस्य दूरपत्वं॥ अनिर्वचनीयं तु विद्यत एव॥ अतो
 नासिद्धिपित्तं जातं॥ ॥ अनिर्वचनीयमासिद्ध्येनेव॥ ॥ अनिर्व
 चनीयदूरपत्यस्य प्रपंचे स्यात्कमसिद्ध्ये न सिद्धिनेव॥ न ब्रूते वयं
 सप्तमनिर्वचनीयं नादूरपत्वं वा हेतुमिति॥ येनान्यतमासिद्धि
 स्यात्॥ किं नातदूरपत्यसामान्यं॥ तच्चास्तेव विषयादौ वाद्यप्र
 तिवादि संमतमिति॥ कथं नासिद्धिः स्यात्॥ साधनप्रयुक्तं हे
 तो विरोधविकल्पेन निराकृतं तस्मात्तु नो दोषप्रसंगः॥ अ
 तो नुमानेऽपि किं न तददूरकालसत्त्वं नो धर्मो हेतुः॥ किंचे तद

सं

नान्येनैव ब्रह्म न रूपेण च विद्यते इत्यादि स्वयं च न विवेको धः स्यात् ॥
 चेत्ता नापनाधीन प्रकारा इति वृत्तिर्बु विषयो न वा ॥ आद्ये दृश्यत्वाप
 न्ति मत्तैव तत्त्वित्वक्रिया विवेको धः ॥ द्वितीये व्यतिरेका रिपध्यास्येति
 धाया नैको तिक ॥ न चालनोपनिनु पाद्य कृत पत्ते नापनाधीन प्रकारा ॥
 ४ सोपाद्य कृतुपनाधीन प्रकारा मितिते न स्वयं कृतौ लेपि व्यतिरेका बद्धि
 न स्व स्या देव ॥ दृश्यते ति चेत् ॥ न ॥ व्यतिरेका बद्धि न स्व स्या ले वाने
 को सतादव स्छपात् ॥ मिथ्यात्वे किमनेन रिपधे न त्पि व्यतिरेकेण ॥ प्रसुत
 त स्व पश्यत या भागा सिद्धि अस्यात् ॥ दृश्यते व्यतिरेका बद्धि न दृश्यत्वा
 ति विप्रतिषिद्धि च ॥ अत एव यतो वा च इत्यादि श्रुतयो प्यन्यथा यो ह नी
 त्या ॥ तिरु पाद्य कृतुपे पुन स्तदवस्थो व्यतिरेका निश्चय एव माहौ
 कले ज्ञानेन प्रपि सोपाद्य कृ विषय चेत् न प्रोक्षसाधु न स्यात् ॥ तिरु पा
 धिक विषयत्वे दृश्यत्वा पत्ति ॥ किं न यथा दृष्टि नो दृशने देव दत्तो पि दृष्ट
 एव ॥ एवमवस्थि नाल नो दृश्यत्वे ज्ञाता दृष्ट एवेति किमनेन ॥ तथापि न
 रूध्येन स्व रूपेण दृश्यत इति चेत् ॥ माह वि ॥ सत्यं पश्यन्ति गते दृश्यत्वे

॥८॥

मनैको निरुच्छि तमेव ॥ सोपि मिथ्येति चेत् तर्हि किमव्यतिरेकग्रह
 णेनेत्युक्तं ॥ अपि चैव धातोप्यपनाधीन प्रकारा इति भागा रिपध्यास्ये
 त् ॥ अपना आह ॥ आह नो वृत्ति विषयत्वे पि न दृश्यत्वा मनैको तिक ॥ न हि
 दृशने प्रति यो निताना जल क्षण दृश्यत्वे हेतु रपितु स्व व्यवहारे स्वा
 त्तिरे कि दृशनापेक्षानियमः ॥ न चाल नित्य प्रकारो सो स्तीति ॥ तदप्य
 स्यात् ॥ स्व प्रकारत्वा द्वितीयत्वादि न वेणाल व्यवहारे न स्व स्व व्यतिरे
 कि स्व विज्ञापेक्षानियमात् ॥ औपाद्य कृ विकल्पे तदुपनायक
 प्रमाण पेक्षानियमे पि स्व रूपमान व्यवहारे न तदपेक्षेति चेत् ॥ त
 हि सप्तान मेतत् ॥ धादा वि ति भागा रिपध्यास्ये ॥ स्यादित्युक्तं ॥ अथ
 धादा वि विशिष्ट व्यवहारे निमित्तो व्यवहार एव नास्तीति चे
 त् ॥ तुल्यमानानि ॥ सुषु प्पादा वस्तीति चेत् ॥ कुतः सिद्धं ॥ एताव
 त् कालं सुषुप्तौ स्तीत्युक्तं न कालपना मर्यादिति चेत् ॥ न हि तत्
 त्वे विशिष्ट व्यवहार सिद्धि निमित्तं णीमास्य ॥ अन्ये स्यात् ॥ व

१५॥ त्रिविषयस्याप्यात्मनोऽनाधेयातिशयेत्वात्प्रकारात्कपेयत्वात्त
 नानुदयात्फलव्याप्यत्वात्तानेनदूरपक्षेनैकोतिक्रान्तिरिति॥तदे
 तदसिद्धिप्रसंगेनप्रागेवनिर्वाहसिद्धयर्थे॥॥ज्ञातोऽभावेऽनुमान
 १॥स्याप्यभावइतितर्कबाधितत्वेनानध्यवसितः॥॥नन्वत्रज्ञातोऽ
 न्निर्वचनीयत्वंसिद्धिविक्तत्वात्साध्यतत्त्वर्थ॥॥ज्ञातोऽभावादि
 नुनादः॥सत्यं॥तथाप्यन्निर्वचनीयत्वस्याप्यप्रसिद्धत्वात्सिद्धि
 कत्वस्यान्निर्वचनीयास्यदन्यतन्तानिस्तानात्असत्त्वमेवैव
 यत्वासायस्तनुनादइत्यदोषः॥ज्ञातः॥सत्त्वाभावइतिवाच्यास्यात
 व्यं॥तथाप्यव्याप्यत्वात्तद्विद्वत्तादनेतिचेत्॥न॥यदिस
 गन्तिथ्यास्यात्तदद्वैतार्तिसमनुमानमपिनिश्चयात्॥तर्ध्व
 ॥॥तिसंबन्धवदितिवा॥यदिदूरपक्षेऽगतिवर्तमानेनान्तिथिः॥
 ॥तदप्येवतदानुमानस्यनिश्चयप्रतिपादयेदन्तिरोषान्॥अ
 न्यथाव्यभिचारापत्तेरितिवापादनात्॥नन्वेवैतन्निश्चयः॥

इति चेदिति ॥ तथा ले ८ व्याप्यत्वादि ध्यायति स्म नादु ॥ त्रैवं ॥ अनुमा
नादु ॥ गाना म सखा पादनमु खेता साधकत्वं स्यात्ता पाद्यु मानत्वात् ॥ तदि
दमुक्तमिति तर्क बाधितत्वे नानवध्यवसित इति ॥ न विध्यते मध्यव
सित मध्यवस्था यः साध्यरिपि ह्ययं स्मात्त्वत्थोक्त इति ॥ एतेनानुमा
नस्य निष्पत्त्या लपनस्ये वृत्ते वसत्तथा पापादनमिति सपि नितरत् ॥ नने
यं व्याख्याने तेनै को दोष उक्तः स्यात् ॥ अनन्यध्ववसित इति ब्रूम ॥ तद
यं नि स न मध्यवसित इति ह्यस्या वृत्तिर्याख्यायते ॥ तर्हि तर्क बाधित
त्वे नैतिकर्थ ॥ तथा ले काला स्यापदिष्टता प्रसंगादिति चेत् ॥ न ॥ बाधि दि
तपदस्य विरुद्धार्थत्वात् ॥ तनुस्या ध्यासाधकः पक्ष एव वर्तमाने
नध्यवसितः ॥ न चायं तथेति कथं न नध्यवसित इति इति चेत् ॥
तथा सति बाधिते सत्येति पक्षे केवल व्यतिरेकिण्यति प्रसंगः ॥

सि० रं०
॥११॥

10

रणा

साधकैः साधकैः नाम प्रती सततकृतं ॥ बाधितस्य त्रिपक्षौ केतुयि
पतीतं सदेहं न कानि त्रिचेतुः ॥ तथा सति विरुद्धादि व्युदा स स्यात्
एवमिह ॥ नक्षेत्रं न तजान स ॥ इत्यस्य नैय्यर्थ्यं प्रसंगान् ॥ असिद्धिप
त्रिता नार्थमिति चेत् ॥ एवेकान वैयर्थ्यार्थान् ॥ तथा च सिद्धोति निरुक्तः स
ध्यासाधक इति लक्षणार्थः ॥ स च सप्तः प्रकृते पीति कथं नानध्यव
रितः ॥ असिद्धिबहिर्भा नोत्पन्नमिति चेत् ॥ इत्थं ॥ यदा वादिप्रतिवा
दिने न न्यतन जी साक्षात् भावः ॥ तदा सिद्धिः ॥ यदा सान्ध्यविधनं त
दा सत नध्यव रित इति नैदः ॥ प्रकृते तर्क स्यात् सिद्धिपुन र्त्वा नेषा मरुते
दोष इयमपि ॥ न चैव स र्वत्रे सस्य कीर्णं च सिद्धेति ॥ ननु कपम
स्यैव साधकत्वं ॥ तथा सति धूमाभा स स्यापि साधकत्वं प्रसंगान्
ति वमः ॥ न च धूमाभा स स्या साधकता नास्यतात् ॥ अपि तु व्याप्ता
नेः न तादि वदा भासि विने स्यापि व्याप्तापयोगादिति नै

सत्

अथ स

बाधस्य सता रिधे न न्यत्रे पवादनात् ॥ सति तु सुषि नादिना ॥ ननु सानुम
न कथमिति चेत् ॥ न ॥ तत्रापि तदा न स्यैव साधकत्वात् ॥ इत्यनेनाने
द्धि न स्य सान नाने स्या ति प्र सै त्केलात् ॥ तदवदि न स्य रिध्या गती
तस्या प्यगल मिति चेत् ॥ न ॥ दोष न रात् सत द्विष यत्नाने सदस्ये स्या गवां
गीका नात् ॥ न चैव सति प्रकृतानुमानां गानां प्रतीति सदा वातु किं
सत नये ति चेत् ॥ न ॥ प्रतीते न पि पत्रेण सतानां पु पगमात् ॥ किंचो स्य
य विभागाः किंचित् सत्त्वेणानेनानुमानां गानां कस्य चिद्वा न नेवेति ॥
तस्य साधकत्वं कुत इति चेत् ॥ असतोऽसाधकत्वं दर्शनादि सारकं वि
स्तारः ॥ अनुमानस्या न वसने द्वेधा ॥ प्रमाण बाधः सत्यतिरोधश्च ॥ तत्र
द्य प्रबल इति न मे वा दो दर्शयति ॥ ॥ प्रसक्षा दि विरुद्धादि व्युदा स स्यात्
सादिना कस्य विरुद्धत्वात् नाना स्यापदिषः ॥ ॥ यथा यद्यं प्रसक्षान्
नाना स्यात् साधकत्वं च दार्थानुसृत्य लुपक्षीत् सतमिध्या स ननु मानं

न

सो न

५७० २५०

॥१२॥

12

नैकीति कादिन सन पनिक लिपत को सा व्यवहार इति ॥ विमत्र सप्त
 प्रमाण दृष्टवाद्यदिर्लत तथा पथात्तेति प्रयोगात्प्रति साधन ॥
 नन्वत्र दृष्टलमात्रस्य व्यतिवाकोक्ति नवा ॥ आद्ये पूर्वानुमानेन सत्स्य
 त् ॥ तत्र तन्मात्रेण प्रयोगात् ॥ द्वितीये प्रमाण विरोधेण वैषम्यार्थमिति ॥
 त्रैवे ॥ प्रमाण दृष्टपदेन प्राप्त कि कलमात्रस्यातिमत्तत्वात् ॥ अथ सादृश्या
 वर्तकत्वमेवात्र दृष्टलमात्रस्य ॥ तच्चरुक्ति ननु तादात्म्येति सफल विरो
 धा ॥ पूर्वानुमानेऽप्यातिमत्तत्वात् ॥ अथ यदिर्लततथेति तात्पर्यदध
 ता तदासाधनानि यत्तेनास्तीति सूचित ॥ अतस्तत्र प्रमाण दृष्टलौगीका ने
 वे दोषतमे व्यर्थं स्यात् ॥ नन्वेतत्वावेदक प्रमाण दृष्टलं हेतुता तत्वावेद
 क प्रमाण दृष्टलं वा ॥ आद्येऽपि द्वितीयेपि तौ धरति ॥ त्रैवे ॥ अतलो
 दक प्रमाणानि तिच विप्रतिषिध्यमेतत् ॥ एवंतर्हि सिद्धिनेवास्ति तिचेना
 प्रपंचमिथ्या ल रिष ह्यौ प्रसक्त दी ताम प्रमाणप रिष ह्यौ न रिष ह्यौ चत

ना

नानुपूर्वविस्तारः नापिज्ञानांशयत् ॥ ननु गुणत्वो गी कानात् ॥ नच सामान्य
 माहृत ॥ सामान्यस्यापि वास्तवस्य पत्रेण नगी कानात् ॥ कलिपतस्य ते
 तादात्म्यसिद्धावात् ॥ प्रपंच सप्त लेदादृश्य कोऽसंबंधानुपपत्तेः कथं य
 तमिति चेत् ॥ अतरेणैव सर्ववर्धदृश्यत्वमस्ति ॥ अत्रिप्रसंग च प्रतीति
 नेनापाकपि व्यति ॥ सर्वयोगे वास्तव ॥ गुणत्वान्तेति चेत् ॥ न ॥ सत्यतो गुण
 त्वं ॥ गुणत्वेनागुणादिपंचकस्य निगुणत्वे निश्चिपत्वपनिभाषानादन
 गोचा ॥ सप्तवाच्योक्त ॥ प्रक्रिया प्रकाशं तरेण कल्पता ॥ किंच गुणगुणि
 तोऽसंयोगानुपपत्तेः सप्तक य इव तनुद्रुप सप्तवासा सप्तवेसंयोगद्रव्य
 गदृश्य कोऽप्रसिद्धस्य बंधानुपपत्तेः अन्य एव कश्चिद्वास्तव इति न कल्प
 नीय ॥ नहि प्रक्रिया परिधायो वेस्तपत्ति क्षौगगीयान् ॥ किंच निष्कालेपि यान्
 कथं दृश्यत् ॥ गगन इव गंधर्वनगरस्य दृशि प्रपंचस्यापि नोपि नोपि दृष्टि
 चेत् ॥ तर्हि सर्वेण सर्वं दृश्येन ॥ नवा केनापि किंचिन् ॥ इद्रि यस्य लि कषी
 दिक् निपात कति तिचेत् ॥ तर्हि किञ्चनेना नोपन लेन कन न सवंधादि

यान्

मि० रवी०

॥१४॥

१४

न विरुद्धत्वात्साधनव्यापको यमिति चेत् ॥ न ॥ प्रतीतप्रमाणानामन्य
था व्याख्यातत्वात् ॥ इत्येवमेव साधनेति ध्यातव्यं पादिकं लोत् ॥ अन्यो
प्येवापि भावेनाप्यनुमानस्याप्यसत्त्वात् ॥ लोके च कस्यचिदर्थस्य स
मवति ध्यातव्यो विप्रतिपत्तौ दर्शनस्य सत्तायां ॥ प्रमाणविरोधमिध्या
वेऽनुसर्तुमिति ॥ ततो मिध्यात्वे तदेव प्रयोजकमिति लोपते ॥ अत्राभ्यास
धः पक्षः संपक्षाभावाद् द्वितीयः अस्मिन् हेतुः साध्यविकलो दृष्टो न
ति पक्षस्य पक्षविपक्षात् ॥ अत्रिहा हेतुदृष्टो नाश्रयवद्वता ॥ न च पक्षादि
स्य नानावगतौ उक्तदोषस्फूर्तिर्न वेति तिक्रमेण तल्लक्षणा न्याह ॥ साध्य
धर्मविशिष्टः स पक्षः ॥ यत्रतीति लिङ्गितेनेति न्याह ॥ साध्यधर्म
तिनात्र कश्चिदश्रुत्तु पदवत् ॥ साध्यग्रहणस्य पक्षादिव्युदासार्थं
साध्यविशिष्टस्यैवोक्ते वस्तुनोति विशिष्टस्य पूर्वतस्तत्साध्यत्वे
न विशिष्टस्यान्यस्य धपक्षत्वे स्यात्तदर्थं धर्मग्रहणं ॥ धर्मनात्रस्य

वात्रदर्थं च धर्मोति नक्तव्यं ॥ साध्यस्य नानाविधापक्षस्य
॥ पक्षविपक्षयोर्नापि समानधर्मविशिष्टत्वात् व्युदासार्थं साध्यग्रह
णं ॥ समानग्रहणपक्षव्युदासार्थं ॥ समानत्वं च साध्यलक्षणपक्षाय
साक्षादेवेति नात्रिसंज्ञाः ॥ दोषपूर्ववत् ॥ साध्यविपक्षीतधर्म
विशिष्टो विपक्षः ॥ विपक्षीतो विरुद्धः ॥ यथा नित्यस्य साधनेति न
नित्यकृतं ॥ तेन पक्षस्य पक्षयोर्नापि व्युदासः ॥ पक्षनचनप्रतिज्ञा
॥ न चैवं सति पक्षस्यादेः प्रतिज्ञात्वं स्यात् न स्यात् ॥ येन कावेणयो
यः पक्षप्रतिज्ञा सापि यिनस्तथा तन्निर्देशस्य विवक्षितत्वात् ॥ अत्र
रवनिगमनेनातिप्रसंगः ॥ लिङ्गहेतुः ॥ व्याप्तिबलेनाध
गमकं लिङ्गं ॥ यद्यपि हेतुराद्यसाधनत्वात्तिर्न के लिङ्गवचने
प्रसिद्धः ॥ तथापि अर्थस्वेवात्र दूषितत्वात् तल्लक्षणात्तेनोक्तमित्य
र्थवन्ते ॥ निदर्शनं दृष्टं न ॥ निदर्शनं साध्यसाधनधर्म

मि० रवी

॥१५॥

15

येष्मिन्निर्यस्मिन्नुतन्निदर्शनि॥ व्याप्तिग्रहणस्थूलमिति यावत्॥ न
 हचनमुदाहरणप्रसिद्धमेवेति॥ यत्प्रसादाद्यर्थास्तैश्चेदप्रकरणं क
 तं तस्मैवाचार्येण तस्मिन्निप्रणामाभ्यां प्रीणयति॥ ॥ यो हृष्यते स दातव्य
 नित्यव्यक्तचिदात्मना॥ निर्दोषाखिलकलपाणागुणवैदेवमापति॥
 ॥ हृष्यत इत्येतेन हृष्यते ह्यस्य पादोऽप्येसादिश्रुतिस्तु च यति॥ तेन य
 दुक्तमात्मनो हृष्यतादिति तदुपपादितं न वति॥ हृष्यते चेद्गुणादिमत्वे
 नानि सत्प्रसज्येतेति चेत्तु न॥ निर्दोषानन्दनिस्सामि व्यक्तत्वात्
 स कृतेन तत्तत्तात्तदाह॥ सदानन्देति॥ इत्यभूतलक्षणे नृतीया॥
 न केवलं निर्दोषानन्दचिदात्मकधनात्तमेदाहुणागुणिभावद्र
 युक्तनिर्दोषेति॥ कलपाणत्वं पविर्पूर्णत्वादिना॥ न मापति नित्य
 नेन न गच्छतीति निर्दिता भवति॥ ॥ इत्यतिरिच्यति स ग वि

इति श्रीमदानन्दतीर्थभागवत्प्रादुर्भावाचार्यविरचितस्य प्रथमोऽध्याय
 आत्मानुमानस्य उन्नत्यविबनर्णनयतीर्थनिश्चयविरचित
 सप्तमः ॥ ॥ श्री ॥ ॐ ॥ ॥ श्री ॥ ॐ ॥ ॥ श्री ॥ ॐ ॥
 ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥